

4. *Одегов Ю. Г.* Управление персоналом: Учебник для вузов / Ю. Г. Одегов, П. В. Журавлёв. — М.: Финстатинформ, 1997. — 878 с.
5. *Прокушев Е. Ф.* Менеджмент первичного уровня / Е. Ф. Прокушев. — М.: Издат. Дом «Дашков и К», 1999. — 320 с.
6. *Травин В. В.* Менеджмент персонала предприятия: учеб.-практ. пособ. / В. В. Травин, В. А. Дятлов. — 2-е изд. — М.: Дело, 2000. — 272 с.
7. Управление персоналом организации / А. К. Саакян и др. — СПб.: Питер, 2001. — 176 с.
8. Управление персоналом организации: Учебник / под ред. А. Я. Кибанова. — М.: ИНФРА-М, 2000. — 512 с.
9. *Шекиня С. В.* Управление персоналом современной организации: Учеб.-практ. пособ. — М.: Интел-Синтез, 1997. — 336 с.

Стаття надійшла до редакції 11.05.2007

УДК 331.101.262: 314.145

І. О. Курило, канд. екон. наук, ст. наук. співроб.,
Інститут демографії та соціальних досліджень НАНУ

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ЧИННИКИ ВІДТВОРЕННЯ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ В УКРАЇНІ

АНОТАЦІЯ. Стаття присвячена дослідженню стану та проблемам розвитку соціально-демографічної складової відтворення людського потенціалу в Україні. Аналізуються особливості генеративної активності населення нашої країни, піднімаються питання взаємозв'язків народжуваності і якості населення та умов формування людського капіталу в сім'ї. Даються деякі науково-практичні рекомендації, спрямовані на поліпшення умов відтворення людського потенціалу в Україні.

КЛЮЧОВІ СЛОВА. Людський потенціал, людський капітал, якість населення, народжуваність, сім'я.

Результати соціально-економічного розвитку в сучасних умовах визначаються рівнем і ступенем реалізації людського потенціалу країни. Саме людський потенціал у розвинутому світі розглядається як основна складова національного багатства і рушійна сила економічного зростання. Рівень і стан людського потенціалу визначаються сукупністю характеристик (чисельність населення й чинники її динаміки, гендерна та збалансованість поколінь, тривалість життя, економічна активність населення, рівень його освіченості, професіоналізму й кваліфікації, соціокультурні характеристики населення, його пасіонарність та ін.). Їх можна об'єднати у такі складові люд-

ського потенціалу: соціально-демографічна, соціально-економічна, діяльнісна та соціокультурна.

Проблеми формування та використання людських ресурсів і людського потенціалу в Україні та за кордоном останнім часом перебувають у центрі уваги дослідників — як «трудовиків», так і представників багатьох суміжних спеціальностей. Науковці найактивніше розробляють питання інвестицій у людський капітал і ефективності його використання [1; 2], стану людських ресурсів і людського розвитку як чинника економічного зростання [3; 4], аспекти, пов'язані із забезпеченням конкурентоспроможності національної робочої сили [5; 6] тощо.

Однак при цьому помітно менше уваги в науковій літературі приділяється оцінці соціально-демографічних чинників формування й відтворення людського потенціалу: демографічним передумовам та обмеженням щодо його нарощування, проблемам забезпечення належних умов формування людського потенціалу на початкових стадіях його відтворення (у дитинстві, у межах інституту сім'ї), медико-демографічним втратам людського потенціалу (як-от: репродуктивним, зумовленим передчасною смертністю та ранньою інвалідністю, генетичними порушеннями й вродженими вадами) тощо. А тим часом оцінка стану та умов формування соціально-демографічної складової людського потенціалу в Україні, яка переживає затяжну демографічну кризу, є особливо актуальною.

Реальним фундаментом для забезпечення поступального соціально-економічного розвитку України має бути істотне підвищення продуктивності праці, яке неможливе без якісних перетворень людського потенціалу, а отже — позитивних змін умов його формування та реалізації. В основі формування та реалізації людського потенціалу — діяльність населення і, зокрема діяльність у сфері демогенерування — царині надання соціальних послуг, що є важливою ланкою формування якості населення, в рамках якої люди (зокрема діти) виступають об'єктом докладання трудових зусиль інших осіб (батьків, педагогів та ін.) [7, с. 231].

До соціально-демографічних детермінант відтворення людського потенціалу країни, крім уже згадуваних вище параметрів чисельності й складу населення, слід віднести також стан інституту сім'ї та перебіг шлюбно-сімейних процесів, інтенсивність і структурні характеристики народжуваності, стан фізичного та психічного здоров'я, життєздатність і працездатність населення, якість національного генофонду тощо.

Стан соціально-демографічної складової людського потенціалу в Україні на сьогодні визначається депопуляцією, незадовільним станом здоров'я населення (особливо юних поколінь), переважанням негативних тенденцій смертності, значно меншою, ніж у розвинутих країнах, тривалістю життя населення, його низькою дитородною активністю. На відміну від розвинутих країн ми не маємо підстав твердити, що в нашій країні відбувається становлення «демографічної рівноваги» нового типу, за якої зменшення чисельного поповнення населення (внаслідок низької народжуваності) компенсується, певною мірою, поступальним підвищенням якості населення (і зокрема молодих поколінь), базованим на поліпшенні умов формування людського потенціалу. На противагу цьому в Україні значні кількісні втрати населення зумовлені низькою народжуваністю та значними масштабами передчасної смертності не заміщуються належним «приростом» якості населення, про що свідчить погіршення стану здоров'я, поляризація молоді за рівнем та якістю освіти тощо. А тим часом обмежені можливості поповнення населення за рахунок підвищення народжуваності висувають особливі вимоги до якісних параметрів формування людського капіталу на початкових стадіях його відтворення і зокрема у сім'ї.

З огляду на це генеративна активність населення та умови, в яких вона реалізується в Україні, заслуговують на більш пильну увагу дослідників, а також на розгляд у ширшому соціальному контексті. Так, варто розглядати генеративну діяльність населення не лише крізь призму власне дитородних установок і мотивації, а і як активність у сфері демогенерування у цілому, пов'язану з утриманням і вихованням юних поколінь, процесами їх соціалізації, фізичного й інтелектуального розвитку, з формуванням людського капіталу на рівні сім'ї, тим паче що її роль у відповідних процесах суттєво зросла в умовах транзитивної економіки. Водночас збільшення внеску сім'ї в інвестування людського капіталу, переміщення тягаря витрат на освіту й охорону здоров'я дітей, їх підготовку до праці на плечі батьків в умовах поширеної малозабезпеченості та низькодохідності сімей з дітьми, надто низьких стандартів оплати праці в Україні, не зорієнтованої на демографічні потреби системи оподаткування, вагомим фактором обмеження кількості дітей у сім'ї, прискореного формування моделі одnodітної, а почасти — й свідомо бездітної сім'ї, а відтак — і крайнього звуження демографічної бази відтворення людського потенціалу. З іншого боку, тривалий стан суспільної аномії та маргінал-павперизація

певної частини населення зумовили поширення несвідомої, матеріально й духовно незабезпеченої багатодітності у соціально неблагополучних сім'ях, а відтак — і зростання масштабів соціального сирітства. В Україні і в останні роки збільшуються контингенти дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також неповнолітніх безпритульних.

Незважаючи на загальну тенденцію підвищення життєвого рівня населення, зниження бідності, підвищення заробітної плати протягом останнього п'ятиріччя, ситуація щодо доходів, добробуту сімей і соціального благополуччя в Україні є складною і неоднозначною. Так, «застійною» лишається динаміка рівня бідності сімей з двома та більше дітьми, ризик потрапляння до складу бідних і злидених верств населення зростає зі збільшенням числа дітей у сім'ї, причому наявність у домогосподарствах з кількома дітьми працюючих осіб не є скільки-небудь надійною гарантією від збідніння. Особливо проблемними щодо можливостей економічного самозабезпечення є сім'ї з дитиною-інвалідом або матір'ю (батьком)-інвалідом, неповні сім'ї з кількома дітьми, багатодітні, складні сім'ї з малолітніми дітьми й особами похилого віку. Внаслідок того, що лівова частка доходів сімей з дітьми йде на задоволення базових (першочергових) потреб їх членів, кошти, які інвестуються ними в освіту, підтримання й поліпшення стану здоров'я, поліпшення житлових умов тощо, є надто незначними. Гальмує збільшення відповідних інвестицій насамперед низький рівень оплати праці (зокрема складної, висококваліфікованої) та переважання й дотепер стратегій виживання як основи масових соціально-економічних практик населення, які не передбачають суттєвих вкладень у саморозвиток та в майбутнє.

Пошук важелів, які можуть стимулювати певні позитивні зміни щодо соціально-демографічних чинників відтворення людського потенціалу в Україні, потребує вирішення принципового питання про загальні орієнтири у формуванні соціально-демографічної політики. У загальному контексті переходу до активної соціальної політики необхідним видається переміщення «центру ваги» зі зростання соціальних трансфертів на стратегії стимулювання продуктивної зайнятості й самозабезпечення та розвитку соціальних послуг для населення. У зв'язку з цим першочергового значення набуває саме підвищення рівня заробітної плати, що має забезпечувати не лише відтворення робочої сили висококваліфікованих працівників (включаючи інвестиції в освіту, збереження й відновлення здоров'я), а й задоволення

потреб їхніх сімейних утриманців, а крім того, і можливість поповнення страхових фондів. Тож утримання дитини (дітей) має насамперед забезпечуватися відповідними розмірами заробітної плати, а також страховими виплатами, зокрема й на дітей, притаманними багатьом європейським країнам: Бельгії, Греції, Італії, Франції, Португалії та ін. [8]. У нас вже нині можна запропонувати надавати працівникам з дітьми, робота яких оплачується нижче прожиткового мінімуму, відповідну цільову допомогу за рахунок страхових внесків роботодавця, вирішуючи тим самим як питання виведення заробітку на прожитковий мінімум, так і допомоги сім'ям з дітьми. З часом можна передбачити виділення порівняно незначної частки фонду зарплати на страховим допомогам на дітей, насамперед низькооплачуваних працівників. Запровадження обов'язкового страхування дітей є достатньо складним завданням, що потребує попередньої підготовки, вибору прийнятної моделі¹, виважених управлінських рішень, проте кризова соціально-демографічна ситуація в Україні вимагає таких заходів, а позитивний досвід європейських країн у цьому плані — свідчить на їх користь.

Прийнятним для застосування у вітчизняних умовах інструментом непрямої допомоги сім'ям з дітьми є податкові пільги, що мають бути диференційовані залежно від числа дітей у сім'ї. Якщо прямі виплати і допомоги на дітей орієнтовані на поліпшення становища малозабезпечених сімей, то вагомими податковими знижками є радше формою допомоги середньодохідним сім'ям з дітьми, адже їх абсолютний розмір збільшується в міру підвищення заробітків. Зазначимо, що в більшості розвинутих країн основну частину допомог сім'ям з дітьми становлять саме податкові знижки, а також універсальні (незалежні від доходів сім'ї) дитячі допомоги, які виплачуються на дітей до повноліття, у п'яти європейських державах — підвищуються з віком дітей, у деяких країнах — збільшуються з підвищенням черговості дитини.

Література

1. *Грішнова О. А.* Макроекономічна ефективність людського капіталу в Україні // Зайнятість та ринок праці. Міжвід. збірник наук. праць. — К.: РВПС НАНУ, 2004. — Вип. 19. — С. 15—23.

¹ Так, в окремих країнах за страхування дітей відповідальні роботодавці (Франція), в інших — як роботодавці, так і працівники (Греція).

2. *Майбуров И.* Эффективность инвестирования в человеческий капитал в США и России // *Мировая экономика и международные отношения.* — 2004. — № 4. — С. 3—13.

3. *Антонюк В. П.* Людський капітал як чинник інноваційної активності // *Формування ринкової економіки: Управління людськими ресурсами: проблеми теорії і практики.* — К.: КНЕУ, 2005. — Т. 1.: Сучасні технології управління людськими ресурсами. — С. 13—19.

4. *Близнюк В., Власенко Т.* Людський капітал України як фактор економічного зростання // *Україна: аспекти праці.* — 2003. — № 6. — С. 20—24.

5. *Лісогор Л. С.* Конкурентність ринку праці: механізми реалізації. — К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАНУ, 2005. — 168 с.

6. *Семикіна М. В.* Мотивація конкурентоспроможної праці: теорія і практика регулювання. — Кіровоград: ПіК, 2003. — 426 с.

7. *Стешенко В. С.* Демография в современном мире. — М.: Статистика, 1978. — 247 с.

8. Семейные пособия: международные нормы и зарубежный опыт. — М.: Просвещение, 2003. — 98 с.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2007

УДК 331

Г. В. Куровська,

ДУ НДІ соціально-трудових відносин, м. Луганськ

ШЛЯХИ ЗБАЛАНСУВАННЯ ПОПИТУ ТА ПРОПОЗИЦІЇ НА ВІТЧИЗНЯНОМУ РИНКУ ПРАЦІ НА КЕРІВНИКІВ ТА ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

Головною особливістю ринку праці України у 2006 році стало зниження рівня безробіття. Рівень безробіття населення віком 15—70 років (за методологією МОП) у цілому по Україні в 2006 році порівняно із попереднім роком знизився на 0,4 відсоткові пункти і становив 6,8 % економічно активного населення зазначеного віку, що нижче, ніж у середньому по країнах Євросоюзу на 1,5 відсоткові пункти (8,3 %).

Однак, незважаючи на позитивну тенденцію на ринку праці — зниження рівня безробіття, — в державі спостерігається суттєвий